

Bősze Péter

Helyesírási-nyelvhelyességi szemeztetések

A minap egyik tudományos rendezvényünk előadásait hallgattam, közben olvastam a vetített szövegeket. Lépten-nyomon helyesírási-nyelvhelyességi hibák ötlöttek a szemembe. Ezek közül jegyeztem fel keresetlenül néhányat, az összesnek még töredékét is alig. Miközben azon gondolkoztam, hogy a magyar orvosi nyelv műveléséért tett erőfeszítéseinknek van-e egyáltalán értelme, ha foganatja ennyire semmi. Vagy talán az alapiskolai tanulmányok hagytak kívánnivalót maguk után? Mégis, töretlen bizakodással adom közre szemeztetéseimet.

KÜLÖNÍRT ÖSSZETETT SZAVAK

**carboplatin kezelés* – helyesen: *carboplatinkezelés*

Megjegyzés: a *carboplatinkezelés* jellegzetesen jelentéstömörítő összetétel, a carboplatinval végzett kezelés egyszerűsített, jelöletlen (jel és rag nélküli) formája. A jelentéstömörítés két tag között (*carboplatin* és *kezelés*) jön létre, ezért az ilyen összetételeket egybeírjuk.

**intervallum műtét* – helyesen: *intervallumműtét*

Megjegyzés: a két tag ugyancsak jeletéssűrítő összetételt alkot, így csak az egybeírás a megfelelő forma.

**fibroma csoport* – helyesen: *fibromacsoport*;

**stroma sejt* – helyesen: *stromasejt*

Megjegyzés: mindkét esetben bitrokviszonyról van szó: valaminek a valamije; a *fibromának a csoportja*, de mivel jelöletlen (jel és rag nélküli), összetett szóvá válik. Hasonlóan: a *stromasejt* a *stromának a sejtje* birtokos szerkezet jelöletlen formája, a példaszó ennek -s melléknévképzős változata. Az orvosi-biológiai irodalom helyesírási hibáinak zöme a birtokos jelző helytelen írásából származik.

**granulosa sejt daganat* – helyesen: *granulosasejt daganat*

Megjegyzés: a *granulosasejt* szakfogalom, bizonyos sejtfeleség neve, ezért egyetlen összetétel, amelynek egybeírását, ha képzőt kap (*granulosasejt*), akkor is megtartjuk. Elviekben birtokos szerkezetnek is gondolhatnánk: a *granulosának a sejtje*, a *granulosa* azonban nem főnév, hanem előtagként működik, tehát nem lehet birtokos szerkezet; ez a szó szokásosan csak szóösszetételekben fordul elő.

**staging vizsgálat* – helyesen *stádiumvizsgálat*

Megjegyzés: A *staging* szó az angol irodalomban használatos, a magyar orvosi nyelvben a *stádium* terjedt el helyette.

A kétagú összetett szavakat akkor is egybeírjuk, ha idegen szavakból állnak.

**platina kombináció* – helyesen: *platinakombináció*

Megjegyzés: jelöletlen birtokos szerkezet, azaz a platinának a kombinációjáról van szó, így összetétel, azaz csak az egybeírás a helyes.

**ovarium tumorok* – helyesen: *petefészek-daganatok*

Megjegyzés: az *ovariumtumorok* összetett szó (ismét birtokos jelzős összetétel), továbbá kétagú (*ovarium* + *tumorok*), ennél fogva egybeírandó, akkor is, ha idegen szóösszetételi tagok alkotják. Az *ovarium* (latinus írásmóddal: *ovarium*) szakszó magyarul *petefészek*, a *tumor* pedig *daganat*. A *petefészek-daganat* kifejezést mindenki számára érthető, az *ovariumtumor* idegen kifejezés így teljesen szükségtelen, magyar szövegkörnyezetben nem is szerencsés. A *petefészek-daganat* szóösszetétel háromtagú és hat szótagonál több (6 : 3-as szabály), ezért írjuk kötőjellel.

HELYTELEN KÖTŐJELEZÉS

**neo-adjuváns* – helyesen: *neoadjuváns*

Megjegyzés: a szóösszetételt alkotó idegen előtagok kapcsolása kötőjellel terjedt el, ám ezt semmi nem indokolja. A magyar helyesírás a kötőjeleknek efféle alkalmazásáról nem szól. Ezen az alapon a *prae-* vagy *post-* előtagokat is kapcsolhatjuk kötőjellel: **prae-natalis*, **prae-urethralis*, **prae-menstruum* stb., **post-operatív*, **post-natalis*, **post-axialis* stb. Ez azonban merőben szokatlan az orvosi szaknyelv írásbeliségében. Mindenképpen maradjunk a szabályzat szerinti írásmóddal: *praenatalis*, *praeurethralis*, *praemenstruum*, *postoperatív*, *postnatalis*, *postaxialis*, *neoadjuváns* stb. Az efféle kötőjelezés az angolból átvett helytelen gyakorlat.

**non-invazív* – helyesen *nem invazív*

Megjegyzés: ne vegyük át az angol megoldást, magyar szövegkörnyezetben különösen ne. A fenti példa kevert írásmódú szó is, mert magyarosan írt utótag követi az angol előtagot. Ha valaki mégis angolul (a forrásnyelvnek megfelelően) akarja írni, akkor a *non-invasive* a helyes forma, a mondatban elfoglalt helyétől függően idézőjelben vagy a nélkül. Ne használjuk a magyar nyelvben a *non* szót, a *nem* tökéletesen helyettesíti. Voltaképpen az *invazív* szó is magyarítható, a magyar megfelelőjét a mondandó értelmé szerint választhatjuk.

**nem-platina alapú* – helyesen: *nem platinaalapú*

Megjegyzés: a példában a *nem* tagadósó kapcsolódik kötőjellel, ez ugyanúgy hibás, mint a *non* szócska kötőjelezése. A *nem* tagadósót különírjuk, azon ritka kivételektől eltekintve, amikor gyűjtő- vagy fajtaneveket jelöl, például *nemszteroid vegyületek*. A *platinaalapú* szókapcsolat összetett szó, így egybeírható, hiszen a *platina* összetevőt jelöl, és nem formára utal.

HIÁNYZIK A KÖTŐJEL

**BEP kezelés* – helyesen: *BEP-kezelés*;

**AFP termelés* – helyesen: *AFP-termelés*;

**anti-RGFR antitest* – helyesen: *anti-RGFR-antitest*, *anti-RGFR-ellenanyag*

Megjegyzés: A betűszókat, szóösszevonásokat elő- és utótagjaikkal mindig kötőjellel társítjuk, ha összetett szót alkotnak.

**HER2 tirozin kináz gátló* – helyesen: *HER2-tirozin-kináz-gátló*

Megjegyzés: a *tirozin-kináz* összetett szó, vegyületnév, amelyet a szerves és a szervetlen vegyületek írásszabályai szerint kiskötőjellel fűzünk össze. A betűszóhoz (*HER2*) ezt is kötőjellel kapcsolja (*HER2-tirozin-kináz*). A *tirozin-kináz-gátló* jelöletlen tárgy szerkezet (*tirozin-kinázt gátló*), és mint minden jelöletlen szerkezet, ez is szóösszetétel. A mozdíthatatlan kötőjeles szerkezetek utótagjait szintén kötőjellel kapcsoljuk.

**TNF- α inhibitor* – helyesen: *TNF α -gátló*

Megjegyzés: Az α a *TNF*-nek tartozéka, bizonyos fajta *TNF*-et jelölő tartozékbetű. A tartozékbetűt egybeírjuk az alapszavával, tehát *TNF α* . A tartozékbetűs betűszó is egységet képez, ezért utótagját kötőjellel fűzzük. Az *inhibitor* a *gátló* szóval tökéletesen helyettesíthető, ekként *TNF α -gátló* és nem *TNF α -inhibitor*, amelyet egyébként ilyen formában írhatunk.

**Krukenberg tumor* – helyesen: *Krukenberg-tumor*, még helyesebben: *Krukenberg-daganat*;

**Hodgkin lymphoma* – helyesen: *Hodgkin-lymphoma*;

**Leydig sejtes* – helyesen: *Leydig-sejtes*

Megjegyzés: személynevek utótagjai mindig kötőjellel kapcsoljuk. Ezek az ún. eponimák, személyből eredő megnevezések (daganatok, betegségek, anatómiai képletek stb. elnevezése).

**grade 3* – helyesen: *grade-3*;

**G 2-3* – helyesen: *G2-3*

Megjegyzés: a *grade* angol szó a hazai orvosi irodalomban elterjedt. Jóllehet magyarítása lehetséges lenne, ám a magyar megfelelője egyértelműen még nem alakult ki. Ezért csak a helyesírásról érdemes szót ejteni. A példában a társuló számok bizonyos, külön-külön fokozatokat, szöveti szerkezeteket jelölnek. A szám tehát szerkezeti egységben van a *grade* szóval, annak tartozékszám. A tartozékszámot vagy egybeírjuk, vagy kiskötőjellel társítjuk. Mivel számot

szóval nem írhatunk egybe, a *grade-3* a helyes írásmód. A *grade*-t kifejező *G* betű (egybetűs betűszó) már egybeírható a tartozékszámával, *G2* vagy *G1* a helyes írásmód.

HELYTELENÜL JELÖLT KÖTŐJEL

**thecoma – fibroma csoport* – helyesen: *thecoma-fibroma csoport*

Megjegyzés: a két szót társító kötőjelet mindig közvetlenül, szóköz nélkül írjuk a kapcsolandó szavakhoz. A nagyköötjel használata is helytelen ebben a példában. Ez jellegzetesen ún. harmadik mozgósabályos szerkezet, a *thecomacsoport* és a *fibromacsoport* azonos utótagú összetételek egyszerűsített írásformája, amely szerint az előtagokat kiskötőjellel társítjuk, az utótagot pedig különírjuk: *thecoma-fibroma csoport*.

**Sertoli – Leydig sejtes* – helyesen: *Sertoli–Leydig-sejtes*

Megjegyzés: a nagyköötjel írása ebben a példában helyénvaló, mert a tulajdonneveket nagyköötjellel társítjuk, ha alkalmi kapcsolatot jelölünk, ám ezt is közvetlenül, szóköz nélkül írjuk. A másik hiba, a fentebb már tárgyalt jelenség, a tulajdonnév és utótagjának kiskötőjeles kapcsolása.

**PARP – BRCA1* – helyesen: *PARP-BRCA1*

Megjegyzés: a betűszókat is kötőjellel, méghozzá kiskötőjellel kapcsoljuk egymáshoz. A nagyköötjel alkalmazása hibás, hiszen nem tulajdonnevekről vagy tól-ig viszonyról van szó.

TERJENGŐSSÉG

I. stádiumban kerülnek felismerésre – helyesen: *I. stádiumban ismerik fel*

Megjegyzés: elterjedt, hogy valamely cselekvő igével egyszerűen kifejezhető mondanókat két szóval, főnevisített cselekvő igével és tartalomtalan funkcióigével fejezzük ki. Példánkban a *felismer* igéből képeztünk -és képzővel elvont főnevet, és a *kerül* funkcióigével láttuk el (*kerül felismerésre*), jóllehet a *felismer* cselekvő ige többes szám harmadik személyével (a határozatlan alany lehetséges kifejezőeszköze) is ugyanezt fejezzük ki (*I. stádiumban ismerik fel*). Az efféle terpeszkedő kifejezéseket a szenvedő igék helyett kezdjük el kényesítésből használni (a szenvedő képzővel ellátott igealakok kiveszték a nyelvhasználatból), és annyira általánossá váltak, hogy még akkor is használjuk őket, ha más kifejezőeszközök is a rendelkezésünkre állnának. Az előadók többségétől is hallhattunk ilyeneket. Igényes beszédben lehetőség szerint kerülni kell őket. Érdemes megfontolni, amit a Nyelvművelő kézikönyvtárban erről olvashatunk: „A terjengő kifejezések többnyire szükségtelenül hivataloskodnak; a tudományos és szakmai zsargon eszközeiként pedig köntörfalaznak, fontoskodnak. Gyakori használatuk gondolati önállótlanosságra, sablonosságra, olykor a személyes felelősségvállalás kerülésére vall. A terjengős kifejezések, mivel általában pontatlanok, őszintétlenek, rombolják a bizalmat a nyelvi érintkezésben is. Egy részük ráadásul idegenszerűség (általában germanizmus, ritkábban latinizmus).”

ZÁRÓGONDOLATOK A szemeztetésben csak a helyesírási-nyelvhelyességi hibákra hívtam fel a figyelmet, teljességre messze nem törekedve, a magyarítás kérdését mellőztem, legfeljebb csak egy-egy példában érintettem. A hibákat igyekeztem csoportosítani, és az egyes csoportokba tartozóknak csupán töredékét adtam közre. Nem láttam értelmét, hogy egyazon hibaféleségből még sokkal többet felsoroljak. Rávilágítani a különböző hibafajtákra célravezetőbb, mert megkönnyíti a tanulást.

Az előadásokon vetített szöveg, jóllehet „elszáll”, de mégsem annyira, mint a szavak. A helyesírási, nyelvhelyességi hibák árulkodnak, a szöveg íróját minősítik. Tudom, hogy minden

előadó izgul, beszédében óhatatlanul vét hibákat, ám a vetített anyagot előre elkészíti, amikor még nincs izgalom, és ideje meg lehetősége is bőven van az írottak helyes megfogalmazására, többszöri átnézésére. Ne szégyelljünk szótározni, esetleg mások segítségét kérni. Nagyszerű szótárak, útmutatók jelentek meg, könnyen beszerezhetők, és szerfelett hasznosak. A szóbúvárkodás gyönyörködtet, a helyes fogalmazás, írás biztonságot ad, míg az íráshibák igénytelenségről tanúskodnak.

AJÁNLOTT IRODALOM

Bősze Péter (szerk.) *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina, Budapest, 2009.

NYELVÉSZETI FOGALMAK

- **morféma:** a legkisebb nyelvi jel, a nyelvi rendszer legkisebb jelentéssel rendelkező eleme. Szerepe a szavak, szóalakok létrehozása. Két fő fajtája: tö (*ablak-, bokr-, olvas-, esz-*) és toldalék (*-ban/-ben, -k, -ság/-ség*).
- **paronímia:** hasonló alakú szavak. Olyan szavak, amelyeknek hangalakja nagyon közel áll egymáshoz, sokszor jeletésük is hasonló. Ennek az az oka, hogy a paronimárok többnyire azonos tőből származnak. Például: *egyelőre – egyenlőre, fáradtság – fáradság, helység – helyiség*.
- **poliszémák:** olyan szavak, amelyeknek több, egymással összefüggő jelentése van. A szavak első jelentéséhez viszonyítjuk a többi jelentést. Például: *láb* 1. ember vagy állat végtagja; 2. tárgy alkatrésze, amelyen áll; 3. hegység, földhányás alsó része; 4. telek, udvar hátsó része; 5. versláb; 6. régi hossz mérték.
- **pragmatika:** a nyelvtudománynak az az ága, amely a nyelvi megnyilatkozások és a beszédhelyzetek viszonyát kutatja.
- **szemiotika:** jeltudomány. A nyelvi és nem nyelvi jelek általános leírásának és elméletének tudományága.
- **szinonimák:** rokon értelmű szavak. Azok a szavak, amelyeknek hangalakjuk különbözik egymástól, de az a fogalom, amelyet megjelölnek, és a jeltárgy, amelyre utalnak, azonos vagy nagyjából azonos. Például: *fut, rohan, szalad, robog* stb. 'gyors mozgással helyet változtat'.
- **szintagma:** szó szerkezet. Két alapszófajú szó nyelvtani kapcsolatából létrejövő nyelvi egység. Két fő típusa az alárendelés (*sebet varr, műtőbe menni, képzelt beteg*) és a mellérendelés (*biológia és fizika; súlyos, de reménytelen*).
- **szintaxis:** a szó szerkezetek és a mondat szerkezetek tanának összefoglaló elnevezése.
- **szociolingvisztika:** a nyelvtudománynak az az ága, amely a nyelv és a társadalom szerkezetének összefüggéseit kutatja.

Az összeállítás teljes egészében Kugler Nóra–Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelvi fogalmak kieszótára* című munkáján alapul (Korona Kiadó, Budapest, 2000)